ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 114, Mart 2021, s. 275-294

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.48994>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
21.01.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
28.03.2021

Ekrem PACİ

Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
ekrem.paci@gmail.com

DEMOKRASİ GELİŞMESİ: KOSOVA ÖRNEĞİ

Öz

Batı Balkanlar bölgesinde yirminci yüzyılın son on yılında, özellikle eski Yugoslavya Federasyonu'nda halkların özgürlüğe ve bağımsızlığa kanlı bir geçişleri oldu. Bu geçiş eski Yugoslavya Federasyonu halkları için kanlı olmasına rağmen, sistemlerin komünistten demokratik hale dönüşmesine neden oldu. Kosova halkı eski Yugoslavya'nın özgürlük ve bağımsızlığa geçişinin bir parçasıdır. Kosova'nın dış politikası, bu sorunu çözmek için batı dünyasına yönelmiştir. 1999 yılında, Batı dünyasının yardımıyla Kosova savaşının sona ermesi, aynı zamanda Kosova'nın sistemi komünistten demokratik hale getirilme yolunu açtı. Kosova'da savaş sonrası dönem, savaş nedeniyle devletin yeniden inşası, zayıf ekonomik durum, demokratik geçiş, yeni partilerin oluşturulması, kurumları inşası, seçimlerin yapılması, bağımsızlık ilanı, çeşitli uluslararası kuruluşlara üyelik gibi çeşitli ve zorlu süreçlerle karakterize edildi. Avrupa kıtasında yeni bir devlet olan Kosova, yeni demokrasinin gelişimine sahiptir. Kosova Anayasası ve kurumları demokratik ilkelere göre oluşturulmuştur. Bu makalede çalışma amacı, Kosova'da demokrasinin gelişmesini analiz etmektir. Bu demokrasinin ölçülmesinin temel dayanağı olan özgür seçimler, sivil toplum ve medyanın rolü ve kadın hakları gibi ölçümlemenin ana unsurları detaylandırılmıştır. Bu ölçüm unsurları, demokratik sistemi temsil eden bir devletin gelişimini ve eksikliklerini algılamak için herhangi bir demokrasi sisteminin temelidir. Bununla birlikte, uluslararası arenada yeni bir devlet olarak Kosova, stratejisinde demokrasinin bu temel unsurlarını dikkate almaktadır. Kosova devletinin ulusal stratejisi, ülkede demokrasinin gelişmesi ve

batı dünyasıyla yakınlaşma. Özellikle de Avrupa Birliği üyeliği kapsamında değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Yugoslavya Geçiş, Özgürlük, Bağımsızlık, Kosova Demokrasisinin Gelişimi

DEMOCRACY DEVELOPMENT : KOSOVO SAMPLES

Abstract

In the Western Balkans region, in the last decade of the twentieth century, especially in the former Yugoslav Federation, the peoples had a bloody transition to freedom and independence. Although this transition was bloody for the peoples of the former Yugoslav Federation, it caused the systems to change from communist to democratic. The people of Kosovo are part of the former Yugoslavia's transition to freedom and independence. Kosovo's foreign policy has turned to the western world to solve this problem. In 1999, the end of the Kosovo war with the help of the Western world also paved the way for Kosovo to transform the system from communist to democratic. The post-war period in Kosovo was characterized by various and difficult processes such as reconstruction of the state due to the war, weak economic situation, democratic transition, formation of new parties, establishment of institutions, elections, declaration of independence and membership in various international organizations. As a new state on the European continent, Kosovo is in the process of development of democracy. The Constitution of Kosovo and its institutions are established according to democratic principles. In this article, the aim of the study is the development of democracy in Kosovo, and the main elements of measurement such as free elections, the role of civil society and the media, and women's rights are detailed as the fundamental basis for measuring this democracy. These measurement elements are the basis of any democratic system to perceive the development and shortcomings of a state representing the democratic system. However, as a new state in the international arena, Kosovo takes into account these basic elements of democracy in its strategy. The national strategy of the state of Kosovo is the development of democracy in the country and rapprochement with the Western world. In particular, it will be evaluated within the scope of European Union membership.

Keywords: Democracy, Yugoslavia Transition, Freedom, Independence, Development of Democracy in Kosovo

GİRİŞ

Demokrasi sistemi, çoğu insanın egemenliklerini temsilci seçimi yoluyla doğrudan veya dolaylı olarak uyguladığı bir hükümet biçimidir. Demokrasinin temel hedefleri özgürlük, eşitlik, adalet, güvenlik ve esenliktir. Demokrasiyi bir sistem olarak özel kılan, insan haklarının tanınması, özgür seçimler, parlamentarizm ve güçler ayrılığıdır. Bir süreç olarak sistem demokratikleşme, demokratik olmayan eski bir siyasi sistemin demokratik bir sistemin kurumsallaşmasına dönüşmesi anlamına gelir. Çok partili sistem, seçim rekabeti, güçler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü sözde demokratik sistemi oluşturmaktadır. Demokrasinin kendine özgü politik kurumlarının ana unsurları popüler otorite, kamu sorumluluğu, topluma karşı

sorumluluktur (Beetham, 1998, s. 25). İnsan haklarının geliştirilmesi sadece insanlar demokratik bir sistemde yaşadıklarında elde edilebilir. Demokrasi sistemi aracılığıyla, insanların devletteki üç ana gücü kamuoyunda izlemesine ve kontrol etmesine izin verir: yasama gücü, yürütme ve yargı. İnsan hakları sadece tüm bireylere adaletten önce eşit şartlarda muamele edildiğinde geçerlidir. Herhangi bir demokraside, yargının özerk ve bağımsız olması için açık bir güçler ayrılığı tesis etmek şarttır (Becker & Raveloson, 2008, s. 5).

Dünyanın birçok ülkesinde demokrasinin yayılması İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiğinde başlamıştır. Ancak demokrasinin yayılmasının büyük engelleri vardı ve ana engellerinden biri, dünyanın iki bloğa ayrılmasıdır. Batı bloğu demokrasi sistemini dağıtmayı ve güçlendirmeyi amaçlarken Doğu Bloku komünist sistemi genişletmeyi amaçlıyordu. İki blok arasındaki Soğuk Savaş'ın bitmesi, dünyanın birçok ülkesinde komünist bir sistemin yerini alan demokratik bir sistemin yolunu açtı. Çoğu eski komünist devletin liberal demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş yaptığı için Samuel Huntington süreci "demokrasinin üçüncü dalgası" olarak adlandırmıştır (Huntington, 1993, s. 21). 1965'ten 2005'e kadar dünyada 90 demokratik geçiş yaşanmıştı. Rejimlerini değiştiren 90 ülkeden % 46'sı başarılı olmuş ve demokrasiye başarılı bir geçiş yaşamıştır. Diğer yandan, ülkelerin % 15'i kademeli olarak demokrasiye geçti ve % 39'u ise demokratik bir başarısızlığa sahipti (Freund & Jaud, 2014, s. 6). Dünyada demokratik sistemin gelişimi ve yayılması 1970-2000 yılları arasında önemli ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, 2017'de birçok ülkede demokratik sistemde büyük bir eksiklik veya işlev bozukluğu vardı. Demokratik sistemler, yolsuzluk veya devlet yakalama, seçim sürecinin manipülasyonu ve azınlık haklarını tehdit eden popülist hareketlerin yükselmesi gibi bu sorunlarla karşı karşıyadır. Demokrasi sistemi şu anda tehdit altında olmasına rağmen, ideal ve mümkün olan en iyi hükümet sistemi olmaya devam etmektedir (Sisk, 2017, s. 36).

Kosova devletinin kurulması, doğrudan eski Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla ilgilidir. Avrupa arenasında eski Yugoslavya'nın dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra en önemli olaylardan biridir. Yugoslavya'nın dağılması 1991'de Slovenya ile başlar ve 1999'da Kosova ile sona erer. Yugoslavya meselesi uluslararası bir sorundu. Sebebi ise, Balkanlar'ın güvenliğini tehlikeye attığı gibi özellikle de Avrupa'da güvenlik ve barışı tehlikeye atma ihtimalidir. Yugoslavya tranzisyonunu karakterize eden sorun ve suçlara rağmen, Yugoslavya tranziyonu, Demokratik Geçiş olarak tanımlanabilir. Zira Yugoslavya döneminde devletler sosyalist bir sisteme sahipti. Fakat tranzisyon'dan sonra eski Yugoslav devletleri kendi demokratik sistemini oluşturmuştur. Daha da önemlisi, Yugoslavya Federasyonu'nun çökmesinden dolayı Balkanlar barış ve huzura kavuştu. Bugün, eski Yugoslavya'dan çıkan devletler, ülkelerinde demokrasiyi geliştirmek ve vatandaşlarının refahını artırmak için çalışmaktadır.

Genel olarak, eski Yugoslavya'dan çıkan devletlerdeki demokrasi istikrarsızdır, çünkü her ülke bölgeyi büyük bir çatışmaya gönderebilecek bir iç krize sahiptir. Kosova Cumhuriyeti, kuzey kesimindeki toprakları üzerinde tam kontrol eksikliği nedeniyle, topraklarındaki meşruiyeti ile ilgili bir sorun yaşamaktadır. Sırp azınlığın bölünmesiyle Kosova içindeki paralel sistem, Kosova'da barış ve etnik istikrar için uluslararası vizyona meydan okumaktadır. Sırp azınlık ile yaşanan etnik sorunlar Kosova'yı demokratikleşme ve ekonomik reformlar konusunda daha fazla engellemektedir (Sørheim, 2014, s. 50). Uluslararası arenada bir devlet olarak Kosova Cumhuriyeti, Avrupa Birliği veya Amerika Birleşik Devletleri gibi dış faktörlerin yardımıyla önemli bir demokratik gelişme kaydetmiştir. Ancak bu dış faktörlerin

yardıma rağmen, Kosova'nın demokrasisi güçlü ve istikrarlı bir demokrasi olarak adlandırılmazdır (Tansey, 2009, s. 156).

Bu çalışmada, ilk olarak Kosova devletinin Sırp işgalciden özgürlük ve bağımsızlık yolunu incelemektedir. Kosova'daki savaş sadece halkına özgürlük ve bağımsızlık getirmekle kalmadı, aynı zamanda sistemde Yugoslav sosyalist sistemden demokratik sisteme değişikliklere neden oldu. Kosova'da demokrasinin gelişiminin ana ölçüm unsurlarından biri de özgür seçimlerdir. Demokrasi, bir devletin hükümetinin özgür seçimler süreciyle oluşturulduğu siyasi bir sistemdir. Kosova'da 2010'den 2019'a kadar yapılan seçim süreçleri uluslararası kuruluşlar tarafından detaylı bir şekilde izlenip yüksek notla değerlendirilmiştir. Kosova'da Demokrasinin bir diğer ölçüm unsuru, Kosova'da sivil toplumun ve medyanın rolü ve faaliyetidir. Sivil toplum ve medyanın rolü uluslararası kuruluşların değerlendirmeleriyle analiz edilmiştir. Demokrasi, sivil toplum faaliyetlerinin gelişimini ve medyanın bir toplumdaki rolünü bağımsız olarak sağlayan bir siyasi sistemdir. Çalışmanın son kısmı, siyasi hayata katılım, kadınların işgücü piyasasına katılımı ve miras hakları dahil olmak üzere Kosova'da kadın haklarını vurgulamıştır. Demokrasi, kadın hakları eşit olarak güvence altına alınırsa, güçlendirilmiş bir siyasi sistemdir.

KOSOVA'NIN ÖZGÜRLÜK VE BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

1990'dan sonra eski Yugoslavya Federasyonu'ndaki savaş gelişmeleri sonucunda, Kosova kendisini çok zor bir durumda buldu ve Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılmak için hazırlıksızdı. Ancak, Kosova ile Sırbistan arasındaki savaşın gelişmesi kaçınılmazdı. 1974 yılında Yugoslavya anayasasıyla Kosova, tam yönetme yetkinliği alanında yeni bir pozisyon kazandı ve diğer cumhuriyetlerle aynı rütbeye ulaşmıştır. Bu anayasaya göre, Kosova Arnavutlar halkının Yugoslavya diğer halklarıyla eşit hakları vardı. Yeni anayasa yürürlüğe girdikten sonra Kosova Arnavutlarının, kendi hükümetleri, parlamentoları, mahkemeleri okulları vb. vardı (Tılıç , 1999, s. 84). Fakat, 1974 yılında Yugoslavya anayasasıyla ve Kosova ve Voyvodina'ya yetkiler verilmesi ile Sırp milliyetçileri bu kararla rahatsız olmuştur (Ercan & Pektaş , 2018, s. 100).

23 Mart 1989'da Kosova Meclisi'nde Arnavut vatandaşlarının iradesine karşı, Yugoslavya Federasyonu'ndaki Kosova özerkliğini kaldıran ve Kosova'yı Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak bırakan 1974 Anayasası değiştirilmiştir. Arnavutlar, Yugoslav hükümeti tarafından Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasını Kosova'nın Sırbistan tarafından işgal edilmesi olarak algıladılar. Kosovalı Arnavutlar, halk protestolarıyla özerkliğin kaldırılmasına karşı çıkmışlar. Sırp polisi 256 Arnavut aydını, politikacıları, profesörleri, gazetecileri tutuklamış ve hapishanelerine göndermiştir. Arnavutlar Sırlardan baskısını gördüğünde örgütlenmeye ve siyasi parti kurmaya başlamıştır. 23 Aralık 1989 yılında Kosova'da ilk Arnavut partisi olan Kosova Demokratik Birliği (LDK) kurulmuştur. LDK oryantasyon yönünden sağcı ve batı yanlıydı (Buxhovi , 2012, s. 467). LDK partisinin lideri İbrahim Rugova idi. 1990'ın başlangıcı Sırbistan'ın Kosova'daki adaletsizliğinin ve baskısının başlangıcıydı. Sırp hükümeti Kosova'daki, temel insan haklarını ihlal ederek saldırganlığına başlamıştır. Sırbistan Kosova'da Arnavutça dilinin kurumlarda, hastanelerde, okullarda ve mahkemelerde kullanılmasını yasakladı ve kullanılan tek dil Sırpça idi. Sırbistan Kosova'daki müfredatı değiştirmiştir. Yeni program Sırp tarihi ve kültürüne odaklandı ve bu program Arnavutlar için kabul edilemezdi. Bu program yüzünden Arnavutlar çocuklarını okula göndermemişler. Yaklaşık 450.000 Arnavut

öğrenci bu okullardan ayrılmış, ancak öte yandan bu öğrencilere evlerde gizlice Arnavutça eğitim verilmeye başlanmıştır (Tılıç , 1999, s. 113).

2 Temmuz 1990 Anayasa Bildirgesi'nde, Arnavut siyasiler Sırp askeri ve polis güçleri nedeniyle bu ifadeyi Priştine'deki Kosova Başkentinde tutamamışlar. Anayasa deklarasyonu Kaçanik'teki küçük bir Kosova kasabasında yapıldı ve Kosova halkının tarihinde Kaçanik Meclisi olarak bilinir. Kaçanik Meclisi'nde Kosova halkı için iki tarihi olay vardır. Birincisi, Kaçanik anayasası 7 Eylül 1990'da ilan edildi. İkincisi ise, 26-30 Eylül 1991 bağımsızlık referandumu düzenlendi. Bağımsızlık referandumunda, oyların % 99.87'si Kosova'nın bağımsız ve egemen bir devlet haline gelmesinden yanaydı (Buxhovi , 2012, s. 477-478). Arnavutluk dışında, uluslararası arenadaki hiçbir devlet 1991'deki Kosova'nın bağımsızlığını tanımamıştır. Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra yaklaşık 100.000 kişi işini kaybetti, ondan sonra Yugoslavya hükümetinin siyasi baskısıyla çoğu genç olan 500.000 kişi Kosova dışına kaçmıştır (Karatay, 1997, s. 44). Sırp hükümeti Kosova'ya yönelik çok agresif bir politika başlatıp Arnavutça dilinde tüm medyayı kapatmıştır. 22 Mayıs 1992'de Kosova topraklarındaki gergin duruma rağmen, ilk defa çok partili başkanlık ve parlamento seçimleri yapılmıştır. İbrahim Rugova Kosova Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Özhazar & Elbinsoy , 2017, s. 41).

1992-1995 yılları arasında, Yugoslavya'daki durum Hırvatistan ve Bosna'daki savaşlarla karakterize edilirken, Kosova'da durum olağanüstü ve gergindi. Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'nın Sırbistan'la geliştirdiği barışsever politikalar çok başarılı değildi ve Sırbistan'a yönelik taktiklerin gelişimini barışçı politikalarla çatışmalara değiştirme zamanı gelmişti. Oliver Jens Schmit'e göre batı başkentlerindeki büyük güçler, Balkan savaşlarında neler olduğuna ilgi gösterdiler. Fakat Kosovalı Arnavutların barışçıl gösterilerine pek ilgi göstermediler (Schmit , 2012, s. 252). Kasım 1995'te Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenen Dayton Konferansı'nda Kosova davet edilmedi. Dayton Anlaşması'na katılmamaktan dolayı Kosovalı Arnavutların barışçıl direnişlerinden vazgeçmelerine ve silahlı savaşı tercih etmelerine yol açmıştır (Bağbaşıoğlu , 2018, s. 151). 1996 yılında Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) olarak bilinen bir Arnavut askeri örgütü kurulmuştur. 1997 yılında Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ilk kez açık çıkmıştır. Bir yıl sonra Sırp ordusu, UÇK'nın komutanı Adem Jashari'yi öldürmek için bir saldırı başlatmıştı. Adem Jashari'nin ailesi Sırp ordusu tarafından kuşatıldı ve UÇK komutanı ile Sırp ordusu arasındaki çatışma 3 gün sürmüştür. Çatışma 5-6-7 Mart 1998 yılında Drenica bölgesi'nde gerçekleşti. Bu çatışmada Adem Jashari öldürülmesiyle beraber (Emirolğu, 2010, s. 138) ailesinin toplam 56 üyesi de öldürülmüştür. UÇK komutanı Adem Yaşari ve ailesinin öldürülmesi Arnavut halkının tarihi için büyük bir trajedi idi.

Sırbistan 1998-1999 arasında Kosova'da birçok siviller katliamı gerçekleştirdi, ancak uluslararası ilgisi açısından en önemlisi 15 Ocak 1999'da 45 kişiyi hayatını kaybettiği Reçak katliamıdır. ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright müttefikleri Reçak katliamına mümkün olduğunca çabuk hareket etmeye çağırması ve böylece Albright Reçak katliamını Miloşević'e karşı uluslararası seferberlikte önemli bir adım olarak görmüştür (Chomsky, 2002, s. 97-110). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Kosova Büyükelçisi William Walker, Reçak katliamını insanlığa karşı bir suç olarak nitelendirmiştir (Krasniqi, 2006, s. 131). Uluslararası elit Arnavut sorunuyla ciddi bir şekilde baş etmeye başlamıştır. 29 Ocak 1999'da Londra'da oluşan Temas Grubu (ABD, İtalya, Almanya, Fransa, Rusya ve Büyük Britanya) Kosova konusunda bir toplantı yaptı ve Rambouillet'te bir konferans yapılacağını ilan etmiştir. 6 Şubat 1999'da Fransa'daki Rambouillet konferansı başlamıştır (Ural, 2014, s. 169). Bu konferansın amacı Slobodan Miloşević'in Kosova'daki Arnavut nüfusa karşı siyasi rejiminin soykırımını

önlemek ve barışçıl bir seçim bulmaktır. Rambouillet'teki Arnavut ve Sırp tarafları arasındaki görüşmeler çok zordu ve bu görüşmeler iki turda yapılmıştır. Görüşmelerin ilk turu 6-23 Şubat'ta, ikinci turu 15-18 Mart 1999'da yapılmıştır. Rambouillet konferansındaki birçok anlaşmazlığa rağmen, 18 Mart 1999'da Arnavut tarafı Rambouillet anlaşması'nı imzalamıştır (Bağbaşıoğlu , 2018, s. 157). 19 Mart 1999 Sırbistan Rambouillet anlaşmasını imzalamayı reddetmesi (Ercan & Pektaş , 2018, s. 128) NATO müdahalesiyle sonuçlanmıştır.

Amerikalı Richard Holbrooke, Slobodan Milošević'e ultimatom vererek 21 Mart'a kadar anlaşmayı kabul etmezse NATO tarafından bombalanacağını açıklamıştır. Ve böylece NATO 24 Mart 1999'da Sırbistan'ı bombalamaya başlamıştır (Çevikbaş, 2011, s. 29). Bombalamaya katılan NATO devletlerinden bazıları; ABD, Almanya, Kanada, İngiltere, Türkiye, Belçika, Danimarka vb (Bağbaşıoğlu , 2018, s. 158). NATO operasyonu 78 gün sürdü ve Sırbistan'ı askeri birliklerini Kosova'dan çekmeye zorlamıştır (Çevikbaş, 2011, s. 20). Fakat NATO bombalaması sırasında, 14 Nisan 1999'da Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer bu noktaları içeren bir plan hazırladı: şiddetin sona ermesi, tüm Sırp güçlerinin geri çekilmesi ve uluslararası bir barışı koruma gücünün konuşlandırılmasıdır. 3 Haziran'da Sırp parlamentosu Fischer'in planını onaylamıştır. 10 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi, Alman Bakanı Joschka Fischer'in planını aynı anda onaylayan 1244 sayılı kararı kabul etmiştir (Schmit , 2012, s. 262).

Avrupa'nın son diktatörü Slobodan Milosović'in saldırgan eylemleri nedeniyle, Kosova'dan yaklaşık 1 milyon Arnavut Makedonya, Arnavutluk ve bazı Avrupa ülkelerinde mülteci oldu. Sırbistan ve Slobodan Milosović'i istifaya zorlayan iki ana neden vardır. İlk faktör NATO tarafından Yugoslavya'ya atılan 20.000 bomba oldu ve ordusu çökmeye başlamıştır. İkinci faktör ise, 27 Mayıs 1999 Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı Slobodan Milosović'e dava açtı (Stoessinger, 2010, s. 163). 1999 yılında Kosova savaşının sona ermesinin ardından Kosova devleti 2008 yılına kadar uluslararası yönetim altındaydı ve Martti Ahtisaari'nin planına dayanarak 17 Şubat'ta Kosova bağımsızlığını ilan etmiştir (Emin, 2014, s. 19). Kosova Cumhuriyeti, uluslararası arenada 110'dan fazla ülke tarafından tanındı.

KOSOVA'DA SEÇİMLER

Seçimler, demokratik bir sistemin en güçlü araçlarından biridir. Seçim sistemi, demokratik sürecin gelişmesine bir itici veya engel olabilir. Demokrasi özünde özgür, adil ve rekabetçi seçimler vardır. Leonardo Morlino sözde "iyi demokrasiyi", kurumlarının ve mekanizmalarının yasal ve düzgün işleyişi yoluyla vatandaşların özgürlüğünü ve eşitliğini gerçekleştiren istikrarlı bir kurumsal yapı olarak tanımlar. Morlino'ya göre "iyi bir demokraside" vatandaşlarını tatmin eden, özgürlük ve eşitliği sağlayan ve halkın hükümetin işini nasıl yaptığını takdir etmesine izin veren meşru bir siyasi sistem oluşturulmalıdır. Sözde "iyi demokrasi" yi tanımlayan 5 boyut vardır. Birinci boyut, hukukun üstünlüğü, ikincisi hesap vermek, üçüncüsü sistemin vatandaşlara ve sivil topluma karşı sorumluluğu, dördüncüsü haklara tam saygı ve siyasi, ekonomik ve sosyal eşitliğin ilerici olarak uygulanmasıdır (Morlino, 2004, s. 12-13).

1999'dan 2008'e kadar Kosova devleti uluslararası yönetim altındaydı. Kosova Devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra anayasasında seçim usullerini düzenlemiştir. Kosova'da seçimlere katılım veya oy kullanma hakkı, her vatandaş için kişisel bir hak olarak kabul edilir. Genel olarak, Kosova mevzuatı, her vatandaşa, merkezi ve yerel kurumlarda etnik köken, dil, cinsiyet, siyasi inanç, din veya sosyal bağlantı temelinde ayrımcılık yapılmaksızın oy kullanma ve seçilme hakkını garanti eder. Kosova Cumhuriyeti, Anayasa'nın 4. maddesi ile tanımlanan bir

parlamentar demokrasidir (Kosova Anayasası, 2008). Kosova, bu Anayasada tanımlandığı gibi, kuvvetler ayrılığı ve aralarındaki dengenin kontrolü ilkesine dayanan demokratik bir Cumhuriyettir.

Kosova Cumhuriyetinde seçim sistemini düzenleyen üç belge vardır: Kosova Anayasası, Genel Seçimler Yasası ve Yerel Seçimler Yasasıdır. Genel Seçimler Yasası'na göre, seçimlere katılmaya uygun siyasi kuruluşlar, Kosova Merkez Seçim Komisyonu tarafından onaylanması gereken siyasi partiler, koalisyonlar, sivil girişimler veya bağımsız adaylardır. Seçimlere katılmak için, her siyasi partinin Kosova Meclisi üyeleri için bir aday listesi sunması ve aday listesinin en az% 30'u kadın adaylar olması gerekir. (Beha & Baliqi, 2014, s. 7). Kosova Cumhuriyeti Meclisinin açık listelere göre doğrudan seçilmiş 120 milletvekili vardır. Kosova'daki meclis seçmenlerin dört yılda gizli oyla doğrudan parlamento üyelerini seçtiği bir Parlamentodur. Kosova meclisindeki 120 sandalyeden 20'si Kosova'daki azınlık toplumu için ayrılmıştır.

Bir ülkedeki azınlık haklara saygı çok önemlidir ve aynı zamanda o ülkenin demokrasisini, barışını ve istikrarını belirleyen itici bir güçtür. Azınlık hakları, insan hakları yönünün bir parçası olan ve bir toplumun tüm üyeleri için eşit fırsat sağlayan ana unsurlardan biridir. Bir ülkedeki azınlıklar, ekonomik, sosyal, politik, kültürel yönlere katkıda bulunan ve katılan eşit bir toplumun parçası olmalıdır. Azınlıklar, kamu politikalarının uygulanmasının bir parçası olmalı ve siyasi liderleri tarafından temsil edilmelidir. Azınlıkların kamusal hayata katılımı, toplumun tüm vatandaşlara demokratik, eşit ve adil muamele sağlayıp sağlamadığının bir göstergesidir. Demokratik bir sistemde, azınlıkların ve onların siyasi partilerinin kamusal hayata ve karar alma süreçlerine dahil edilmesi, demokratik yönetim ve açık, işlevsel ve çoğulcu bir toplum için önemli bir koşuldur (Visoka, 2008, s. 153). Kosova'da Arnavut siyasi partileri için seçim barajı % 5'tir. Öte yandan, yüzde 5 barajı, çoğunluk olmayan toplulukları temsil eden siyasi varlıklar için geçerli değildir.

Dolayısıyla, Kosova Anayasasına göre Meclisteki 120 sandalyenin yüzde 6'sı azınlıklar içindir (Sırp için on ve Sırp olmayanlar için on sandalye) ve ayrıca Meclisin beş başkan yardımcısından ikisinin azınlık gruplarından olmasını gerektirmektedir. Kosova'daki herhangi bir anayasa değişikliği Meclis'te Arnavut çoğunluğun üçte ikisine ve ayrıca azınlık temsilcilerinin üçte ikisine sahip olmalıdır. Hükümette, bakanlık görevlerinde en az bir Sırp bakan ve Sırp harici bir azınlık bakanı bulunmalıdır (Tansey, 2009, s. 160). 2000-2010 yılları arasında Kosova'daki azınlıklar, sözde "ayrılmış koltuk sistemi" aracılığıyla Kosova Meclisi'ne siyasi katılım haklarını kullandılar. Bu sistem, çoğunluk olmayan topluluklardan siyasi oluşumların, seçim yarışında düzenli olarak kazanılan koltuklara ek olarak başka koltuklar kazandığı anlamına geliyordu. 2014'ten beri uygulanan 'garantili oturma sistemi', çoğunluk olmayan azınlıkların esas olarak bu sayıdaki koltuk için rekabet ettiği anlamına gelir (yani azınlıklar için sadece 20 sandalye, daha fazla değil).

Kosova'da bağımsızlık ilanının ardından yapılan parlamento seçimleri, 2010, 2014, 2017 ve 2019'da, toplam dört parlamento seçimi yapılmıştır. Tablo içinde, seçim sonuçlarını ve Kosova Meclisi genel seçimlerine katılan siyasi oluşumların kazandığı oyların yüzdesini yansıtmıştır.

Tablo 1 : 12 Aralık 2010

Parti	Oy	Yüzde (%)	Sandalye
Kosova Demokratik Partisi	224,339	32.11 %	34
Kosova Demokratik Birliği	172,552	24.69 %	27
Self-Determinasyon Hareketi	88,652	12.69 %	14
Kosova'nın Geleceği İttifakı	77,130	11.04 %	12
Yeni Kosova İttifakı, Adalet Partisi ve diğer 5 küçük parti (Koalisyon)	50,951	7.29 %	8
Diğer	---	12.18%	25
Sonuç	---	100%	120

Kaynak: Merkez Seçim Komisyonu (KQZ, 2010)

Human Rights'a göre, 12 Aralık seçimleri, uluslararası gözlemciler seçimin birçok uluslararası standardı karşıladığını, ancak bazı alanlarda seçim prosedürlerinin ihlali, seçmen listesi imzalarında sahtecilik ve usulsüzlüklerin sayılması da dahil olmak üzere ciddi usulsüzlükler ve seçim manipülasyonu kaydettikleri değerlendirilmiştir. Uluslararası gözlemciler, yerli gözlemcilerin sandık merkezlerinde yaptıkları baskı ve sindirme vakalarına da işaret ettiler (Human Rights, 2011). Avrupa Komisyonu'na göre, 12 Aralık seçimleri seçim sürecinde çok ciddi bir eksikliğe işaret ediyordu. Bu seçimlerin uluslararası standartlara uyma açısından pek çok eksikliği vardı çünkü seçimlerde suistimaller vardı. Kosova belediye savcılıkları tarafından toplam 502 kişi seçimle ilgili dolandırıcılıkla suçlanmıştır. Katılım% 45'in biraz üzerinde gerçekleşmiştir (European Commission, 2011).

Kosova Merkez Seçim Komisyonu'nun verilerine göre, bu seçimlerde en büyük halk desteğini alan Kosova Demokratik Partisi (PDK) kazanan parti oldu. Hükümetin oluşumu için parlamento oturumu 22 Şubat 2011'de gerçekleşmiştir. Bu tarihte hükümet ve cumhurbaşkanı için oylama yapıldı, ancak muhalefet milletvekilleri oturumu boykot etmişler. PDK, Yeni Kosova İttifakı ile koalisyon kurdu ve Kosova Başbakanı Haşim Taçi'yi seçmiştir. Ancak AKR lideri Behgjet Pacolli, Kosova Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Halbuki muhalefet partileri, Pacolli'nin 22 Şubat'ta Cumhurbaşkanı seçilmesi konusunda Anayasa Mahkemesi'ne şikayette bulundular. Anayasa Mahkemesi, oylama prosedürü sırasında mecliste gerekli çoğunluğun bulunmaması nedeniyle Pacolli'nin seçimini usulsüz olarak takdir etmiştir (Pula, 2018, s. 21-22). Pacolli'nin indirmesinden sonra, 7 Nisan'da Kosova Parlamentosu Atifete Yahyaga'yı Kosova Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Yahyaga, PDK, LDK ve AKR'nin bu üç siyasi partinin liderleri arasında ABD'nin Priştine Büyükelçisi Christopher Dell'in arabuluculuğunda varılan ortak anlaşmasının adayı olmuştur (Gashi Z. a., 2011). Kosova Güvenlik Gücünün 11 Mart 2014'te orduya dönüşmesi, Kosova'nın yeni seçimlere gitmesinin temel sebebi olmuştur. Öte yandan, bu seçimler, eski Başbakan Haşim Taçi'nin milletvekillerini Güvenlik Gücünün orduya dönüştürülmesini onaylamaya ikna edememesinin bir sonucuydu. 7 Mayıs 2014 Kosova Parlamentosu 90 lehte, 4 aleyhte, 3 çekimser oyla feshedilmiştir. Bundan sonra, eski cumhurbaşkanı Atifete Yahyaga, 8 Haziran'da yapılacak erken parlamento seçimlerini ilan etme kararını almıştır (Deloy, 2014, s. 1).

Tablo 2 : 8 Haziran 2014

Parti	Oy	Yüzde (%)	Sandalye
Kosova Demokratik Partisi, Adalet Partisi, Birleşme Hareketi ve diğer iki küçük parti (Koalisyon)	222.181	30,38%	37
Kosova Demokratik Birliği	184.594	25,24%	30
Self-Determinasyon Hareketi	99.398	13,59%	16
Kosova'nın Geleceği İttifakı	69.793	9,54%	11
Sırp Listesi	38.199	5,22%	9
Sosyal Demokratik Girişim	37.680	5,15%	6
Diğer	---	10,88%	11
Sonuç	---	100%	120

Kaynak: Merkez Seçim Komisyonu (KQZ, 2014)

Human Rights'a göre, 8 Haziran seçimleri için polis, savcılar, seçim görevlileri ve hakimler, 2010 seçimlerine zarar veren seçim dolandırıcılığının tekrarını önlemek için ortak bir seçim görev gücü kurmuştur. 8 Haziran'daki seçim gününde, görev gücünün uluslararası ve yerel gözlemciler ve STK'lar çabalarıyla, 2010 seçimlerinden bu yana en düşük seviyede dolandırıcılıkla sonuçlanmıştır. Öte yandan uluslararası gözlemciler 8 Haziran seçimlerini özgür ve adil olarak değerlendirmişlerdir. (Human Rights, 2014). Avrupa Komisyonu'na göre 8 Haziran seçimlerini başarılı ve şeffaf olarak saptamıştır. Ancak Kosova'nın, seçim gözlem heyetleri ve uzmanlarından gelen tavsiyeleri ele almak için hala kapsamlı bir seçim reformuna ihtiyacı vardır (European Commission, 2014).

Bu seçimlerde PDK liderliğindeki koalisyon kazanmıştır. Ancak, 2014 seçim kampanyası sırasında tüm siyasi partiler (LDK, AAK, VV ve Nisma) birlikte PDK'ya karşı olumsuz bir kampanya başlatmışlardır. 4 Temmuz 2014'te Merkez Seçim Komisyonu tarafından sonuçların onaylanmasının ardından koalisyonların oluşturulması ve hükümetin kurulması çok ciddi bir sorundu. Muhalefet partileri, LDK, VV, AAK ve Nisma VLAN adlı bir muhalefet koalisyonu kurmuşlardır. VLAN koalisyonu çoğunluğa sahip olduğunu ve hükümetin bu koalisyon tarafından yönetilmesi gerektiğini iddia etmiştir. PDK'nın hükümeti kurmak için VLAN adlı bu koalisyon partilerinden birine ihtiyacı vardı (Beha A. a., 2017, s. 147). Kosova Merkez Seçim Komisyonu 4 Temmuz'da 8 Haziran seçimlerini onaylamıştır. Hükümetin kurulması için 6 ay süreyle kurumsal abluka oluşturuldu. Kurumların abluhasına edilmesinin nedeni hükümler, "Başbakan adayı" nı tanımlayan anayasal sorunlar oldu. Cumhurbaşkanı Atifete Yahyaga, hükümeti kurma yetkisinin kimlere verilmesi gerektiği konusundaki ikilemleri ortadan kaldırmak için davayı anayasa hükümlerini yorumlamak üzere Anayasa Mahkemesi'ne gönderdi. Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından Kosova Demokratik Birliği (LDK), AAK, Nisma ve VV (VLAN) ile koalisyondan koptu ve 19 Kasım 2014'te kurumlar oluşturmak üzere PDK ile koalisyona katılmıştır (Beha A. a., 2017, s. 149). 9 Aralık'ta Kosova parlamentosu, Kosova Demokratik Birliği lideri İsa Mustafa'yı Kosova'nın başbakanı olarak seçti (Cani, 2014). PDK Başkanı Haşim Taçi, 2016 yılında Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı hükümetten ayrılarak Cumhurbaşkanı Atifete Yahyaga'nın halefi olarak Cumhurbaşkanı oldu. Taçi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, PDK-LDK koalisyon anlaşmasıyla uyumluydu (Pula, 2018, s. 23-24). 10 Mayıs 2017'de olağanüstü bir oturumda Başbakan İsa Mustafa görevden alındı ve LDK ile PDK arasındaki koalisyon bozuldu. 78 lehte ve 34 aleyhte oyla Kosova Meclisi milletvekilleri İsa Mustafa hükümetini devirdi. Sunulan güvensizlik önergesi muhalefetteki siyasi partiler tarafından başlatıldı, ancak oturumda LDK ile koalisyonun

hükümetteki ortağı olan Kosova Demokrat Partisi milletvekilleri tarafından da desteklendi (Shehu B. a., 2017). Kosova Cumhurbaşkanı 8 Haziran 2017'de yeni seçimleri ilan etti.

Tablo 3 : 11 Haziran 2017

Parti	Oy	Yüzde (%)	Sandalye
Kosova Demokratik Partisi, Kosova'nın Geleceği İttifakı , Sosyal Demokratik Girişim ve diğer 9 küçük parti (Koalisyon)	245.627	33,74%	39
Self-Determinasyon Hareketi	200.135	27,49%	32
Kosova Demokratik Birliği ve Yeni Kosova İttifakı	185.884	25,53%	29
Sırp Listesi	44.499	6,11%	9
Diğer	---	7.13%	11
Sonuç	---	100%	120

Kaynak: Merkez Seçim Komisyonu (KQZ, 2017)

Human Rights'a göre, uluslararası gözlemciler 11 Haziran'daki seçimleri adil ve özgür seçimler olarak değerlendirmiştir. Ancak seçim kampanyası genel olarak doğruydı, ancak Kosovalı Sırp toplulukları içinde bir tür gözdağı vardı. Bazı Kosovalı Sırp'ların diğer Kosovalı Sırp'lara Sırp yanlısı Listesi dışındaki partileri desteklememeleri için baskı yaptıkları bildirildi (Human Rights, 2018). Avrupa Komisyonu'na göre, 11 Haziran'da yapılan parlamento seçimleri genel olarak rekabete dayalıydı ve Kosova'nın çoğunda iyi yönetilmiştir. Ancak, Kosova Sırp toplumu içinde, özellikle Sırp Listesi partisine ait olmayan adayları hedef alan bir dizi gözdağı endişe vericidir (European Commission, 2018).

Parlamento seçimlerini kazanan Kosova Demokratik Partisi (PDK), Kosova'nın Geleceği İttifakı (AAK) ve Sosyal Demokrat Girişimi'nden (Nisma) oluşan "PAN" koalisyonu oldu. "PAN" koalisyonuna, 2017 seçimleri sırasında Kosova Demokratik Birliği (LDK) ile seçim öncesi koalisyonda bulunan Yeni Kosova İttifakı (AKR) partisi katıldı (EU, Kosovo, 2019, s. 8). 9 Eylül'de Kosova parlamentosu, Ramuş Haradinay Kosova Başbakanı'nı seçmiştir. Öte yandan Kosova'daki muhalefet partileri, Kosova Meclisi'nin Başbakan oylaması için yapılan oturumuna katılmayı reddettiler (Shehu, 2017). Başbakan Haradinay, 19 Temmuz 2019'da Uluslararası Özel Mahkeme'nin davetinden sonra geri alınamaz bir şekilde istifa etti. Haradinay istifasının ardından Uluslararası Özel Mahkeme'ye Kosova Hükümeti başkanı olarak değil, sıradan bir vatandaş olarak görüşülmek üzere gitmeye karar verdiğini belirtmiştir. (Gashi, 2019). Başbakan Haradinaj'ın istifasının ardından Cumhurbaşkanı Haşim Taçi son seçimlerden kazanan koalisyonun lideri Kadri Veseli'den yeni Hükümetin kurulması için yeni bir görevlendirme önermesini istedi. Kadri Veseli, Cumhurbaşkanı Taçi'ye koalisyonlarının yeni bir aday önermeyeceğini bildirdi. Kosova Meclisi, milletvekillerinin oy çokluğu ile yeni parlamento seçimlerinin yapılmasına karar vermiştir.

Tablo 4 : 6 Ekim 2019

Parti	Oy	Yüzde (%)	Sandalye
Self-Determinasyon Hareketi	221 001	26.270%	29
Kosova Demokratik Birliği	206 516	24.548%	28
Kosova Demokratik Partisi	178 637	21.234%	24
Kosova'nın Geleceği İttifakı ve Sosyal Demokrat Parti (Koalisyon)	96 872	11.515%	13
Sırp Listesi	53 861	6.402%	10
Sosyal Demokratik Girişim, Yeni Kosova İttifakı ve Adalet Partisi (Koalisyon)	42 083	5.002%	6
Diğer	---	5.029%	10
Sonuç	---	100%	120

Kaynak: Merkez Seçim Komisyonu (KQZ , 2019)

Merkez Seçim Komisyonu tablosuna göre, parlamento seçimlerinde kazanan parti Self-Determinasyondur. Böylece çok yıllı bir muhalefet partisi (Self-Determinasyon) seçimleri ilk kez kazandığı için 6 Ekim seçimleri Kosova'daki siyasi ortamı değiştirdi. Self-Determinasyon Hareketi, 2004 yılında Albin Kurti tarafından kuruldu. Kosova'da Self-Determinasyon Hareketi protestolar ve eylemler yoluyla uluslararası misyonlara karşı çıkmış ve onları, büyük güçlerine rağmen, hukukun üstünlüğünü kuramamakla suçlamıştı (Garding, 2020, s. 2). Bu Hareket, 2010 yılında ilk kez parlamento seçimlerine katıldı. 6 Ekim Seçim zaferinin ardından Self-Determinasyon, Kosova Demokratik Birliği (LDK) ile 4 ay süren müzakerelerin ardından hükümetin kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzaladı. 3 Şubat 2020'de Kosova parlamentosunda, Self-Determinasyon Hareketi ile LDK arasındaki koalisyon resmileşti ve Albin Kurti Kosova Başbakanı seçildi. Ancak bu iki parti arasındaki bu koalisyon sadece 53 gün sürdü. Bunun nedeni, iktidar koalisyonunun ortağı olan Kosova Demokratik Birliği'nin Albin Kurti liderliğindeki hükümeti devirdiği için bir önergeyi başlatmasıydı (Garding, 2020, s. 3). 6 Ekim Kosova Meclisi seçimleri, Kosova'daki yerel örgütler ve uluslararası örgütler tarafından demokratik bir ruhla ve evrensel standartlara uygun olarak eşit, özgür, gizli ve adil oylama için takdir etmişler. Human Rights Raporu'na göre, Kosova Cumhuriyetinde 6 Ekim parlamento seçimleri uluslararası gözlemciler tarafından genel olarak özgür ve adil olarak değerlendirilmiştir (Human Rights , 2019). Avrupa Komisyonu'na göre, Ekim 2019 parlamento seçimleri şeffaf ve iyi yönetilmiştir (European Commission, 2020).

SİVİL TOPLUM VE MEDYA

Sivil toplum ve medya, bir ülkenin demokratik güçlenmesinde kilit faktörlerden biri olarak kabul edilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, demokrasiyi geliştirmeye ve insan haklarına daha fazla saygı duymaya başlayan Batı ülkelerinde sivil toplumun ve medyanın rolü çok önemli bir araç haline geldi. Eski komünist sistemlerden ortaya çıkan geçiş devletleri, sivil toplumun gelişmesi demokrasinin ilerlemesindeki en önemli zorluklardan birini temsil eder. Sivil toplumun gelişimi fiilen devletlerin komünist sistemlerinin geçmişi ile ilgilidir. Komünist sistemin sert olduğu ülkelerde, örneğin Romanya veya Arnavutluk'ta, sivil toplum yaratma süreci oldukça zor olmuştur. Fakat komünist sistemin daha yumuşak olduğu ülkelerde sivil toplumun oluşturulması daha kolaydı (Drenori, 2018, s. 38). Demokratik sistemlerde sivil toplum devleti de nezaret edebilir ve devlete karşı çıkabilir. Max Weber'e göre, devlet sivil toplumu yönetir veya ona karşı çıkarsa veya sivil toplum devleti tehdit etmeye başlarsa demokrasi işlev göremez. Dolayısıyla devlet ve sivil toplum arasında kalıcı bir çatışma

olduğunda tam demokrasi eksikliği vardır (Savi, 2008, s. 5). Sivil toplum, aile, toplum ve işyerleri dışındaki insanların sosyal faaliyeti olarak kabul edilir ve iktidarı ele geçirmek için hiçbir amacı veya niyeti yoktur (Clark, 2003, s. 92). Sivil toplum, yolsuzlukla mücadelede kilit bir rol oynar. Bu ifade tartışılmaz çünkü yolsuzlukla mücadele tartışmalarının güçlü bir sloganı haline geldi (Hors, 2003, s. 7).

Demokrasinin ilkelerinden biri, herkesin hem sivil toplum dernekleri aracılığıyla hem de kamusal tartışmalara katılarak halkla ilişkiler kurma veya konuşma hakkına sahip olma hakkıdır. Demokrasi sisteminde, farklı bir fikre sahip olma hakkı, bireyin veya derneğin ifade haklarının ve özgürlüklerinin garanti edildiğini varsayar. Demokraside, birinin görüşünü engelsiz ifade etme hakkı, bağımsız bir medyanın varlığını gerektirir (Beetham, 1998, s. 28). Medya, demokratik bir toplum ve demokratik devletin inşasında önemli bir rol oynar. Zira yolsuzluk dahil, birçok farklı sosyal olgunun bilgisi esas olarak medya aracılığıyla elde edilmektedir (Rek, 2015, s. 62). Dünya Bankası, Uluslararası Şeffaflık Örgütü, Küresel Yolsuzlukla Mücadele Örgütü (GOPAC), Avrupa Yolsuzlukla Mücadele Ofisi (OLAF) gibi uluslararası kuruluşlar, medyayı yolsuzluğun önlenmesi için önemli çözümlerden biri olarak görüyor (Stapenhurs, 2000).

Pek çok uluslararası rapor, Kosova sivil toplumunun desteklenmesi ve güçlendirilmesini ülkenin sorunlarına bir çözüm olarak kabul etmektedir. Sivil toplum, demokratikleşme stratejisinin temel taşı haline geldi (Strazzari & Selenica, 2013). Kosova sivil toplumu, amaç Sırp devletinin işgaline ve baskılarına direnmek olduğu 1980-1999 yıllarında, önemli bir rol oynamıştır. Kosova'da sivil toplumun gelişimi dört aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama 1989 yılında iki örgütün- İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Konseyi (CDHRF) ve Rahibe Teresa adlı yardım kuruluş oluşturulmasıyla başladı ve diğer siyasi mekanizmalar, Slobodan Miloşević liderliğindeki Sırp rejimine karşı paralel bir sistem kurmuştur. İkinci aşama 1995 yılında Riinvest ve Kosova Eylemi Sivil İnisiyatifler gibi örgütlerin kurulmasıyla başlamıştır. 1998'in sonunda, Kosova'da sadece az sayıda kuruluş vardı. Üçüncü aşama, 1999'da savaşın sona ermesinden sonra "acil durum aşaması" olarak adlandırıldı. Bu yıllarda çeşitli uluslararası kuruluşlardan yaklaşık 500 bağışçı olmuştur. Dördüncü aşama, organizasyonların ortaya çıkma hızı nedeniyle "mantar aşaması" olarak bilinir (Rrahmani, 2018, s. 104). 2018'de Kosova'da Sivil Toplum Örgütleri bulunmaktadır ve 9545'in üzerinde kayıtlıdır, aktif olanların sayısının 1000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Toplam 9.015 yerel, 530 yabancı ve uluslararası kuruluşun bulunduğu Kamu Yönetimi Bakanlığı STK Dairesi (Puka, 2018, s. 6-8).

Sivil toplum, devletin gerçekleştirebileceği birçok fenomen ve eksikliğe karşı sesini yükseltmek olarak anlaşılmalıdır, bu nedenle, Kosova'da bile sivil toplum sürekli olarak sesini yükseltmek ve devlet kurumlarının kendileri tarafından işlenen yasal ihlalleri kınamak için çaba göstermiştir. Kosova'daki sivil toplum, demokrasinin inşasına ve hukukun üstünlüğüne katkıda bulunarak iki önemli role sahiptir. Kosova'daki pek çok sivil toplum örgütü, organize suç, yolsuzluk, adam kayırma, siyasilerin vatandaşlara hesap verebilirliği, medyadaki siyasi baskı ve diğer birçok önemli konu gibi birçok konuda seslerini yükseltmiştir. Dolayısıyla Kosova'da sivil toplum, devlet kurumlarının inşasında kilit bir faktör olmaya devam etmektedir (Drenori, 2018, s. 167).

Kosova'da Sivil Toplumun durumuna ilişkin Avrupa Komisyonu 2020 raporunda, Kosova'daki sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) demokratik tartışmalarda ve kamu politikalarının tasarlanmasında ve uygulanmasında önemli bir rol oynamaya devam ettiğini

değerlendirmektedir. Sivil toplum, sivil, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesinde aktif ve kritik bir rol oynar ve bunu büyük ölçüde Kosova makamlarının gereksiz baskısı olmadan yapar. Rapora göre, Nisan 2019'da onaylanan Örgütlenme Özgürlüğü Yasası, STK'lar için yasal çerçeveyi uluslararası standartlar ve en iyi uygulamalarla uyumlu hale getirdi. Rapor, sivil toplumun gelişmeye devam ettiğini ve hükümet yetkililerinin sivil toplumun politika ve demokrasinin gelişimine katkıda bulunma kapasitesini artırmak için çaba göstermeye devam ettiğini algılamaktadır. Ancak, sivil toplum kuruluşları için kamu finansmanının şeffaflığını artırmak için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır (European Commission, 2020).

Kosova medyası, savaşın sona ermesinden bu yana son 20 yılda pek çok büyük değişikliğe uğradı. 1999'dan sonra, Kosova'da demokratik kurumların kurulması ve geliştirilmesi sırasında, önemli bir demokratik faktör olarak medya özgürlüğünü koruma ihtiyacı aranmıştır. Bu arada 1999'dan bu yana, Kosova'nın başkenti Priştine'nin dışında, Mitrovica, Prizren, Gilan, Peja, Ferizaj gibi Kosova'nın diğer şehirlerinde çok sayıda medya oluşturuldu. Kosova Anayasası, ifade özgürlüğünün, bilgiye erişimin ve medyada çoğulculuğun korunması için hükümler içermektedir. Kosova'da iki bağımsız medya düzenleyici vardır: yazılı basına ve ifade özgürlüğünün korunmasına odaklanan Kosova Basın Konseyidir ve Yayın lisanslarıyla ilgilenen ve etik, teknik ve profesyonel standartları destekleyen Bağımsız Medya Komisyonudur (Hoti & Gërguri, 2015, s. 33). Medya özgürlüğünün sağlanması, Kosova'nın bir devlet olarak karşı karşıya olduğu zorluklardan biridir. Kosova'da medyanın sayısı her geçen gün artıyor ama daha da önemlisi şey, medya özgürlüğünün korunmasını sağlayacak kurumların medyayı güçlendirme ve güvence altına alma konusunda geride kalmamış olmasıdır. Kosova için, devlet kurumları ve medya arasındaki işbirliği ve adalet sisteminin güçlendirilmesi, AB entegrasyon sürecini ilerletmede kilit faktörlerdir. Medya özgürlüğü konusu, Kosova'nın Avrupa Birliği'ne katılmak için karşılaması gereken temel kriterlerden biridir (Hoti & Gërguri, 2015, s. 30).

Avrupa Komisyonu'nun Kosova'da medya hak ve özgürlüklerinin değerlendirilmesine ilişkin 2020 raporu, Kosova hükümetinin daha aktif olması ve gazetecilere yönelik fiziksel saldırıları ve diğer baskı türlerini önlemesi gerektiği sonucuna varmıştır. Rapora göre 2019 yılında Kosova'da gazetecilere yönelik 13 sözlü saldırı ve üç fiziksel saldırı vakası yaşandı. Gazetecilere yönelik en az iki saldırı vakasına üst düzey politikacılar karıştı. Rapor, gazetecilerin saldırılarına karşı davaların yargılanmasının yavaş olduğu sonucuna varıyor (European Commission, 2020).

Freedom House'un Kosova'daki medya özgürlüğü hakkındaki 2019 raporu, hükümetlerin ve işletmelerin medya üzerinde aşırı bir etkiye sahip olduğu ve gazetecilerin sık sık taciz ve tehditler bildirdiği sonucuna varıyor. Freedom House'a göre, Kosova Gazeteciler Derneği 2018'de gazetecilere yönelik ikisi fiziksel saldırılar olmak üzere 16 saldırı olduğunu bildirdi. Rapor, bu tür gözdağı ve şiddet olaylarının birçok medya kuruluşunu ve gazeteciye otosansür uygulamaya ittiği sonuçlandırdı. Freedom House, 2019 raporunda Kosova'da medya özgürlüğünü iki puanla değerlendirdi; burada sıfır puan en düşük, dört puan en yüksek özgürlük derecesini temsil ediyor (Freedom House, 2019).

2020'de "Sınır Tanımayan Gazeteciler"(Reporters Without Borders) raporuna göre Kosova, basın özgürlüğü açısından dünya genelinde toplam 180 ülke arasında 70. sırada yer alıyor ve bölgedeki bazı ülkelere göre daha iyi durumdadır. Rapor, etnik hatların bölünmesinin büyük bir sorun olmaya devam ettiği medyanın devam eden istikrarsızlığının altını çiziyor. Rapora göre endişelerden bazıları gazetecilere yönelik fiziksel ve sözlü saldırılar, çevrimiçi

medyaya siber saldırılar ve medya sahipliği konusunda şeffaflık eksikliğidir. Sınır Tanımayan Gazeteciler endeksine göre, Kosova'daki pek çok medya kuruluşu mali istikrardan yoksun, bu da onları siyasi etkilere duyarlı hale getiriyor ve bu genellikle otosansüre neden oluyor. Rapora göre, azınlık topluluklarının medyasına gelince, çoğunluğu yok olma eşiğinde ve çoğunlukla yabancı bağışlarla hayatta kalıyor (Reporters Without Borders, 2020).

KOSOVA'DA KADIN HAKLARI

Bugün, kadın hakları Kosova Cumhuriyeti'nde en güncel konulardan biridir. Kosova'da toplumsal cinsiyet eşitliği, Anayasa ile en yüksek yasal düzenleme olarak başlayan ve bir dizi yasa ve diğer yan faaliyetlerle devam eden iç mevzuatla sağlanmaktadır. Kosova'nın bağımsızlığının ilan edilmesinden ve Avrupa Birliği'ne üyelik hedeflerinden sonra, kadın haklarına saygı duyulmaya başlanmış; eğitim, siyaset, miras hakkına ve birçok hakka sahip olmuştur.

Kadınların siyasete katılımının önemi uluslararası olarak kabul edilmektedir. Kadına Yönelik Ayrımcılığı Sona Erdiren Sözleşme, imzacı devletlerin, kadınların eşit haklara sahip olmalarını ve kamu görevini üstlenmelerini sağlama çağrısında bulunmaktadır. BM Kadın Meclisi, 2012 Kadınların Yerleşim ve Siyasi Katılımında, tüm devletleri siyasi partileri, kadın katılımına doğrudan veya dolaylı olarak ayrımcılık yapan tüm engelleri ortadan kaldırmaya, sorunları toplumsal cinsiyet açısından analiz etmek için kapasitelerini geliştirmek ve kadınların siyasi partilerdeki tüm karar alma seviyelerine tam olarak katılma kabiliyetini desteklemek için politikalar benimsemesi konusunda teşvik etmektedir (NDI Kosovo, 2015). Kadınların siyasette eşit olarak temsil edilmesi çok önemli olarak görülmektedir. Temel argümanlardan biri, kadınların nüfusun % 50'sini oluştururken, kadınların erkeklerle eşit koşullarda siyasi kurumlarda temsil edilmeleri için temel bir yasal haktır. Demokrasi bunu ister, çünkü kadınların siyasette eşit temsil edilmemesi, demokrasi kavramına ters düşmektedir. Balkan bölgesinde kadınlar belediye başkanlarının veya meclis başkanlarının yalnızca yüzde 15'ini ve yerel veya belediye meclis üyelerinin yüzde 35'ini oluşturuyor. Bölgede kadınların siyasi katılımını iyileştirmek için devam eden birçok plan, mekanizma ve destek yapısı vardır ve Yugoslavya'daki çatışmanın sona ermesinden bu yana önemli ilerleme kaydedilmiştir (UNDP, 2016).

Kosova siyasi liderlikteki kadın sayısını arttırmak için önemli adımlar atmaktadır. Üç yıl süren bağımsızlık ilanından sonra Kosova devleti, 6 Nisan 2011'de Cumhurbaşkanlığına bir kadını seçtiği için modern Balkan tarihine girmiştir. Kosova Cumhurbaşkanı olmasından önce Atifete Yahyaga, Polis teşkilatında görev almıştır. Bu sayede Güneydoğu Avrupa'daki kadınlar arasında en yüksek pozisyonuna sahip olmuştur. Siyasi katılımı cinsiyet eşitliği, modern demokratik yönetimin temel bir yönüdür. Uluslararası standartlara göre, erkekler ve kadınlar, politik süreçlerin tüm yönlerine ve düzeylerine tam olarak katılma konusunda eşit haklara ve fırsatlara sahip olmalıdır. Bununla birlikte, pratikte kadınların bu haklarından yararlanmaları ve gerçek hayatta bunların yaşanmaları çok daha zordur. Lulyeta Vuniçi'ye göre, Cinsiyet Çalışmaları Kosova Merkezinin yöneticisi, "kadınlar siyasete katılmaları gerek çünkü onlar olmadan demokrasi kavramı eksik kalır ve bir ülke için hiçbir perspektifi olmaz . Dolayısıyla, kadınların siyasette eşit temsili, demokrasinin, sosyal değişimin ve ekonomik kalkınmanın işleyişinin ön şartıdır (Vuniçi, 2013). Kosova'da cinsiyet eşitliği yasası her iki cinsin de yüzde 50 temsili hedeflemesine karşın, seçim kotaları yüzde 30 olarak belirlendi. 2016 yılında bakanlıklar ve başbakanlık gibi kadınların hükümetteki temsili yüzde 40,6 oldu. 2015 yılında

hükümette kadınlar liderlik pozisyonlarının sadece yüzde 5,2'sine sahipken, belediyelerde bu yüzde 10,1 idi (KGSC, 2017). 2020'de Kosova hükümetinde, 15 bakanlıktan üç tane kadın tarafından yönetilmektedir.

Kosova'da kadınların işgücü piyasasına katılımı hala çok düşüktür. Dünya Bankası'na göre, Kosova'da işgücüne katılım özellikle kadınlar arasında çok düşük. 2014 yılında çalışan nüfusun yaklaşık % 57 'si pasif olmuştur. Kırsal kesimdeki kadınların işsizlik oranı erkekler göre daha yüksektir, erkeklerin işsizlik oranı 37,2 'ye ulaşmışken kadınların % 77,2 dir. Dünya Bankası raporunda, aile sorumluluklarının, ailenin oluşturulmasına bağlı olarak kadınların işsizliğin temel nedenleri olduğu söylenmektedir. Sık görülen durumlarda, çocuk bakımının sağlanması da sorundur ve bu da sosyal normlardan etkilenir. Çocuklara yönelik kurumsal bakımın ebeveynler için maddi sıkıntılar baş göstermeye başlar. Ailenin yaşlı üyelerini bakımı ile ilgili olarak benzer zorluklar vardır. Bu nedenle, aile ve ev içindeki sorumluluklar, çalışan kadınların faaliyetlerini de sınırlandırmaktadır (World Bank Grup, 2017). 2015 yılında Kosova belediyelerinde toplam çalışan sayısı içinde yalnızca yüzde 28 kadın vardı (KGSC, 2017).

Kadın hakları, Kosova toplumunun gelişmesi için birincil zorluklardan biri olmaya devam etmekte, özellikle mülk edinme haklarına ve ekonomide eşit katılım hakları bunun başına gelmektedir. Kosova'nın yasaları Kosova'da kadın ve erkekler için eşit haklar sağlanması, ancak kültür, gelenek, ekonomik koşulların etkisi ve eğitim düzeyi kanunda öngörülmuş eşitliğin sağlanması karşı etkilemiştir. Kanun önünde eşit olmakla birlikte, geleneksel zihniyetin bir sonucu olarak, Kosova'daki birçok kadın hala mülkü devralmaz. Buna ek olarak, aile üyelerinin gönüllü olarak bırakılmasının sık görülen vakalardan biridir ve diğer aile fertlerinin zenginliğinin tadını çıkarmasına izin vermektedir. Ancak Kosova Anayasası'nın 7. maddesine göre kadınların eşitliğini ve mirasçıların arasında varlıkların eşit ve adil bir şekilde paylaşılması gerektiğini kabul eder (Kosova Anayasası, 2008). Kosova'daki sosyologlar, varlıklar hem kadınlara hem de erkekler için eşit olarak dağıtılması gerektiğini söylüyorlar. İnsan hakları ve temel özgürlükler araştırmacıları, kadınların bu bağlamda ayrımcılığa maruz kalmamaları için gerçek bir tartışmanın düzenlenmesinin gerekliliğini savunuyorlar. Sosyolog Ferdi Kamberi'te göre "Ebeveynlerin hem erkeklerin hem de kızların arasında varlıklarını eşit bir şekilde paylaşmalarının yasal ve ahlaki bir yükümlülüğü olmasına rağmen uygulamasından uzaktır. Her ne kadar birçok mekanizma, STK, medya etkisiyle ve hatta kadınların özgürleşmesiyle son zamanlarda çok az ilerleme kaydetti" (Maloku, 2015).

Kosova Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Merkezi (KTCAM) "Kosova'daki kadınların yüzde kaçının miras hakkından faydalandığını" adı altında yaptıkları araştırmada Kosova'daki kadınların sadece % 3.8'i miras haklarından faydalandılar. KTCAM yayınladığı bir raporunda "Kosova genelinde (özellikle fakir ve kırsal kesimler) Arnavut ailelerinin çoğunda, kadınlar babalar veya kocalar öldüğünde mülk edinmezler. Çoğu durumda, bir erkek kardeşin veya oğlunun yokluğunda, mülk, ölen kişinin en yakınına (erkek olana) verilir" (KGSC, 2011). Nitekim, Kosova'daki mülkiyet hakları, kadınların güçlendirilmesi için çok önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Kosova'nın demokratik geçişi, diktatör Slobodan Milošević liderliğindeki Yugoslavya Federasyonu'nun çöküşünden kaynaklanmıştır. Yazar Thomas Carothers, demokratik geçişin anlamını tanımlayan bir temel varsayımı özetlemektedir. Varsayım, diktatörlüğü terk eden herhangi bir ülkenin demokrasiye geçişte bir ülke olarak kabul edilebileceğidir (Carothers,

2002, s. 7). Kosova'nın demokratik geçişi, 10.000'den fazla insanın öldürüldüğü ve 20.000 kadının tecavüze uğradığı ve halkının özgürlük ve bağımsızlık direnişinden kaynaklanmıştır. Öte yandan, Kosova'nın başarılı demokratik geçişi de uluslararası faktörün esasıdır çünkü Amerika, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye gibi en demokratik ülkeler Sırbistan'ın Kosovalı Arnavutlara yönelik saldırısına karşı çıkmışlar. Kosova'da demokrasinin gelişimi iki aşamaya ayrılmıştır. İlk aşama 1999'dan 2008'e kadar, Kosova bağımsızlığını ilan edene kadar uluslararası yönetimde idare edildi. Uluslararası yönetim altında Kosova, parlamento, hükümet, yeni partilerin oluşturulması, seçimlerin yapılması gibi demokratik yapılar yarattı. İkinci aşama 2008 Bağımsızlık ilan etmesinden sonra şu ana kadar, ülkede demokrasinin sağlamlaştırılması ve güçlendirilmesi ile ilgilidir.

Güçlü demokrasilerde, sivil toplumun rolü, bağımsız medya, özgür demokratik seçimler, azınlık ve kadın hakları gibi bazı temel özellikler vardır. Özgür seçimler demokrasinin temel ilkeleri arasındadır. Özgür seçimler yoluyla halkın iradesiyle seçilen kurumlar oluşturulabilir. Dolayısıyla, serbest seçimlerin savunmasızlığı, her ne şekilde olursa olsun, demokrasiye bir darbe olarak kategorize edilir (Drenori, 2018, s. 79). Kosova devleti, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleri de dahil olmak üzere uluslararası aktörlerin yardımıyla özgür ve demokratik seçimler yapma konusunda ilerleme kaydetmiştir. Human Rights ve Avrupa Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar da Kosova devletinin özgür ve demokratik seçimler düzenlemedeki başarısını olumlu olarak değerlendirmişlerdir.

Sivil toplumun ve medyanın Kosova'da demokrasinin gelişmesi üzerindeki etkisi, bu iki kurumun ülkede demokrasinin doğru şekilde gelişmesi için yadsınamaz çabalar gösterdiği sonucuna varılabilir (Drenori, 2018, s. 186). Sivil toplum ve bağımsız medyanın rolü, Kosova toplumunun gelişmesi için temel haklar olmaya devam etmektedir. Kosova Cumhuriyeti Hükümeti, sivil toplumun daha da gelişmesini destekleyen Balkan bölgesindeki en aktif hükümetlerden biridir. Kosova Hükümeti, politika oluşturma ve iyi yönetimde Sivil Toplumun işbirliği ve dayanışma kurallarını belirleyen Sivil Toplumla İşbirliği için Hükümet Stratejisini onaylamıştır. Strateji, ülkedeki sivil toplum sektörünün gelişmesi için elverişli bir ortam yaratma konusunda hükümeti sorumlu tutmak amacıyla hükümet ve sivil toplum arasında güçlü bir işbirliği temeli sağlar. Kosova'da medya sektörü, şu anda sahip olduğu tüm zorluklar ve zayıf yönleriyle, demokrasinin gelişmesinde çok büyük ve önemli bir rol oynamaktadır. Medya özgürlüğünün rolü, Kosova toplumunun gelişimi için temel haklar olmaya devam etmektedir. Siyasetçiler ve işadamlarının müdahalesi, Kosova'da medya özgürlüğüne ulaşmanın önündeki başlıca engel olmaya devam ediyor. Bu müdahaleler, Freedom House, Sınır Tanımayan Gazeteciler veya Avrupa Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da bildirilmiştir.

Kosova devleti, Avrupa Birliği'ne katılmayı planladığı için, bir şey açık olmalıdır ki, Avrupa Birliği, üye devletlerin erkek ve kadınların siyasal hayata katılımı için stratejiler oluşturmalarını destekliyor ve teşvik ediyor. Kosova toplumuna kadınların katılımı sosyal, iş, politika, ekonomi vb. alanlarda önemli ölçüde artmıştır. Fakat Kosova toplumunda erkek ile kadın arasında tam bir gerçek eşitlikten söz edemeyiz. Görünüşe göre Arnavut geleneksel hukukundan bir zihniyet olarak ortaya çıkan geleneksel özelliklerinden tamamen kopmuş değildir. Kadınlar uzun süredir itaatkar rolünü kabul etmek için dikte edilmişlerdi. Kosova'da güvenilir yerel ve dünya örgütlerinin raporları, kadınların bu bakımdan zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir, çünkü onların yaptıkları katkı olarak sayılmamakta, çocuklara (ve yaşlılara) bakmak, ev işleriyle ilgilenmek bir gelir sağlamamaktadır. Nitekim Kosova'da toplumun, kadınların kitlesel eğitiminden, özgürleşmesinde ve topluma tam entegrasyonundan

haberdar olması gerekir. Arnavut toplumu, Avrupa havasının içinde yaşamakta olduğu için, geleneksel zihniyeti terk ederek ırk, cinsiyet ve din ayrımcılık olmaksızın, herkese eşit haklar tanıyan demokratik ruhla gelişmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Bağbaşıoğlu , A. (2018). Nato'nun dönüşümü'nün Balkanlar'da yansımaları: Müdahale, Genişleme, Ortallıklar. Ankara: Nobel Yayınları.
- Becker, P., & Raveloson, J.-A. (2008). What is Democracy? (A. Alice, Çev.) Antananarivo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Yayınları.
- Beetham, D. (1998). Democracy: Key Principles, Institutions and Problems. C. Bassiouni , D. Beetham, J. M, F. Beevi, A.-E. Boye, A. Mor, . . . L. Villoro içinde, Democracy: Its Principles and Achievement (s. 25). Geneva: Inter-Parliamentary Union Yayınlar.
- Beha, A. a. (2017). Between Stabilisation And Democratisation Elections, Political Parties And Intra-Party Democracy In Kosovo. Prishtina: Friedrich Ebert Stiftung.
- Beha, A., & Baliqi, B. (2014). 2014 Elections in Kosovo: A Retrospective. Prishtina. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/332304222_ELECTIONS_IN_KOSOVO_A_RETROSPECTIVE_RESEARCH_ON_NATIONAL_ELECTIONS_2014 (16.09 2020).
- Buxhovi , J. (2012). Kosova nga konferenca e Londrë deri te Protektorati ndërkombëtar. Prishtinë: Faik Konica Yayınları.
- Cani, B. (2014). Deutsche Welle. Erişim adresi: <https://www.dw.com/sq/isa-mustafa-kryeminist%C3%ABr-i-ri-i-kosov%C3%ABs/a-18118488> (10.08.2020)
- Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. Journal of Democracy, 13(1).
- Çevikbaş, A. (2011). Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askeri Bakış Açılarından Değerlendirilmesi. Savunma Bilimleri Dergisi, 10(2), 18-57.
- Chomsky, N. (2002). Batı'nın Yeni Standartları. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Clark, J. (2003). Worlds Apart: Civil Society and the Battle for Ethical Globalization. USA: Kumarian Press.
- Deloy, C. (2014). General Elections In Kosovo 2014. France: Fondation Robert Schuman.
- Drenori, X. (2018). Konsolidimi i demokracisë në Kosovë - sfidat. Universitetit Europian të Tiranës, 79.
- Emin, N. (2014). Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu. Ankara: SETA Yayınları.
- Emirolğu, H. (2010). Soğuk Savaşı sonrası Kosova Sorunu (1989-2000). Ankara: Asıl Yayınları.
- Ercan , M., & Pektaş , Z. (2018). Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve egemenlik sorunu. Ankara: Nobel Yayınları.
- EU, Kosovo. (2019). Kosovo 2019. European Union Election Observation Mission in Kosovo. Erişim adresi: http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/1e4f1465-9cdd-4565-a837-a0487b092e51/Kosovo_early-legislative-elections_6-October-2019_final-report.pdf (13.10.2020).

- European Commission. (2011). European Commission Kosovo 2011 Report. Brussels: Commission Staff Working Document.
- European Commission. (2014). European Commission Kosovo 2014 Report. Brussels: Commission Staff Working Document.
- European Commission. (2018). European Commission Kosovo 2018 Report. Strasbourg: Commission Staff Working Document.
- European Commission. (2020). European Commission Kosovo 2020 Report. Brussels: Commission Staff Working Document.
- Freedom House. (2019). Freedom in the World 2019-Kosovo Country Report . Washington-USA. Erişim adresi: Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2019> (18.09. 2020).
- Freund, C., & Jaud, M. (2014). On the Determinants of Democratic. Middle East Development Journal, 5(1).
- Garding, S. (2020). Kosovo: Background and U.S. Policy. Congressional Research Service.
- Gashi, Z. (2019). evropaelire. Erişim adresi: <https://www.evropaelire.org/a/haradinaj-jep-doreheqje/30065096.html> (20 09 2020).
- Gashi, Z. a. (2011). evropaelire. Erişim adresi: <https://www.evropaelire.org/a/3550473.html> adresinden alındı (12.09.2020)
- Hors, I. (2003). Fighting Corruption. What Role for Civil Society? Paris.
- Hoti, A., & Gërguri, D. (2015). Media Freedom - A Challenge In Kosovo's European Integration Process. EUROPOLITY, 9(2), 29-46.
- Human Rights . (2019). Kosovo 2019 Human Rights Report . USA: Country Reports on Human Rights Practices for 2019.
- Human Rights. (2011). Kosovo 2011 Human Rights Report. USA: Country Reports on Human Rights Practices for 2011.
- Human Rights. (2014). Kosovo 2014 Human Rights Report. USA: Country Reports on Human Rights Practices for 2014.
- Human Rights. (2018). Kosovo 2018 Human Rights Report. USA: Country Reports on Human Rights Practices for 2018.
- Huntington, S. (1993). The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century,. Norman: University of Oklahoma Press;.
- Karatay, O. (1997). Ba'de Harabi'l Bosna'a. İstanbul: İz Yayınları.
- KGSC. (2011). Women's Property Inheritance Rights in Kosovo . Prishtinë: Kosovar for Gender Studies Center.
- KGSC. (2017). Women's participation in decision-making in Kosovo. Prishtinë. Erişim adresi: Kosovar Gender Studies Center. http://www.kgscenter.net/wp-content/uploads/2015/07/Womens-participation-in-decision-making-in-Kosovo_ENG.pdf adresinden alındı(09.08.2020)
- Kosova Anayasası, Madde 4 (Anayasası 4 2008). Erişim adresi: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3702> adresinden alındı (11.08.2020).

- KQZ . (2019). Elections for the Assembly of the Republic of Kosovo 2019. Prishtin: Republic of Kosovo Central Election.
- KQZ. (2010). Elections for the Assembly of the Republic of Kosovo 2010. Prishtin: Republic of Kosovo Central Election.
- KQZ. (2014). Elections for the Assembly of the Republic of Kosovo 2014. Prishtin: Republic of Kosovo Central Election.
- KQZ. (2017). Elections for the Assembly of the Republic of Kosovo 2017. Prishtin: Republic of Kosovo Central Election.
- Krasniqi, J. (2006). Kthesa e Madhe. Prishtinë: Gjon Buzuku Yayınları.
- Maloku, D. (2015). (Mos)trashëgimia e pronës nga femrat në Kosovë, kërkohet debat i mirëfilltë. Prishtinë. Erişim adresi: <http://tesheshi.com/mos-trashegimia-e-prones-nga-femrat-ne-kosove-kerkohet-debat-i-mirefillte/> adresinden alındı (12.08.2020).
- Morlino, L. (2004). What is a ‘good’ democracy? Democratization Dergisi, 11(5), 10-32.
- NDI Kosovo. (2015). Kosovo: Overcoming Barriers to Women’s Political Participation. Prishtinë: The National Democratic Institute.
- Özhazar , İ., & Elbinsoy , İ. (2017). Modern Dönem İslam Ülkeleri (Cilt 2): Balkanlar, Türkistan ve Güney Asya. İstanbul:: Tire Yayınları.
- Puka, D. (2018). Indeks Kosovar Civil Society 2018. Prishtina: Kosovo Civil Society Foundation (KCSF).
- Pula, B. (2018). Kosovo’s democracy at risk? Party system volatility, government duration and institutional crisis in Kosovo. Pristina: Democracy for Development (D4D).
- Rek, M. (2015). Researching The Role Of Civil Society And Media In Curbing Corruption: A Need For A More Indepth Interdisciplinary Approach. Innovative Issues and Approaches in Social Sciences, 8(1), 60-76.
- Reporters Without Borders. (2020). 2020 World Press Freedom Index. Paris. Erişim adresi: Reporters Without Borders For Press Freedom. <https://rsf.org/en/kosovo> adresinden alındı (16.09.2020).
- Rrahmani, B. (2018). Civil Society And Democracy Development In Kosovo. Journal of Liberty and International Affairs, 4(1), 101-114.
- Savi, O. (2008). Demokracia në Ardhje. Qytetaria & Demokratizimi Përmbledhje Ligjërataş nga Shkolla Politike 2007. Prishtinë: Prishtina Institute for Political Studies (PIPS).
- Schmit , O. (2012). Kosova, Histori e shkurtër e një treve qendrore Ballkanike. (E. Robelli, Çev.) Prishtinë: Koha Yayınları.
- Shehu, B. (2017). Deutsche Welle. Erişim adresi: <https://www.dw.com/sq/ramush-haradinaj-kryeminist%C3%ABr-i-kosov%C3%ABs/a-40433043> adresinden alındı (12.08.2020).
- Shehu, B. a. (2017, Mayıs 10). Deutsche Welle. Erişim adresi: <https://www.dw.com/sq/kuvendi-i-kosov%C3%ABs-shkarkon-qeverin%C3%AB-mustafa/a-38786251> adresinden alındı (01.08.2020).
- Sisk, T. (2017). Democracy’s resilience in a changing world. The Global State Democracy Exploring Democracy’s Resilience. Strömsborg, Sweden: International IDEA Yayınları.

- Sørheim, I. (2014). Kosovo's present challenges. Norwegian University of Science and Technology.
- Stapenhurs, R. (2000). The Media's Role in Curbing Corruption. World Bank Institute.
- Stoessinger, J. (2010). Why Nations Go to War. New York: Wadsworth Publishing.
- Strazzari, F., & Selenica, E. (2013). Nationalism and Civil Society Organizations in Post-Independence Kosovo. V. Dzelilovic, J. Lindsay, & D. Kostovicova (Dü) içinde, Civil Society and Transitions in the Western Balkans. London: Palgrave MacMillian.
- Tansey, O. (2009). Kosovo: Independence and Tutelage. Democracy, 20(2), sayfa 153-166.
- Tılıç , D. (1999). Milliyetçiliğin pençesindeki kartal Kosova. Ankara: Ümit Yayınları.
- UNDP. (2016). Strengthening women's political participation: An analysis of the impact of women's parliamentary networks in Europe and Central Asia. United Nations Development Programme. Erişim, adresi: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/gender-equality/strengthening-womens-political-participation.html> adresinden alındı (02.09.2020).
- Ural, S. (2014). Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık. Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 5(1), 149-180.
- Visoka, G. (2008). Political Parties and Minority Participation: Case of Roma, Ashkalia and Egyptians in Kosovo. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung - Office Macedonia.
- Vuniqui, L. (2013). Lajmi.net. Erişim adresi: <https://lajmi.net/zgjdhje-per-grate-ne-zgjdhje/> 6adresinden alındı (15.09.2020).
- World Bank Grup. (2017). Jobs Diagnostic Kosovo. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.